

Ващук О. П.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕВЕРБАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. У статті досліджуються терміни «інформація», «криміналістична інформація», «орієнтуюча інформація», «невербальна інформація». Детально охарактеризовані особливості невербальної інформації, які визначають її специфіку і відмінність від інших видів криміналістичної інформації.

Ключові слова: інформація, криміналістична інформація, орієнтуюча інформація, невербальна інформація.

Постановка проблеми. Практика розслідування злочинів підтверджує, що традиційні методи дослідження інформаційного стану особи і виявлення неправдивих показань не завжди працюють або працюють не в повному обсязі. У цьому аспекті увагу до себе привертають методи отримання криміналістичної інформації, які засновані на вивченні зовнішніх і внутрішніх психофізіологічних та інших невербальних проявів учасників розслідування. Аналіз судово-слідчої практики та наукової літератури дозволяє виділити специфічну інформацію стосовно категорії «невербальна інформація». Однак саме тут виникає необхідність дослідження її як окремого виду криміналістичної інформації при виявленні, розслідуванні і розкритті злочинів, що визначається особливостями конкретних видів кримінальних проваджень.

Аналіз останніх досліджень. Питанням дослідження невербальної інформації присвячені роботи В. Біркенбіла, Г.В. Бороздіна, І.М. Горелова, Я.В. Комісарової, В.А. Лабунської, В.П. Морозова, В.В. Семенова та ін.

Метою статті є подальша теоретична розробка невербальної інформації, як один із видів криміналістичної інформації.

Виклад основних положень. Розслідування злочину являє собою складний, етапний і специфічний процес пізнання слідчим кримінально-каранної події. Будь-який злочин залишає матеріальні і ідеальні джерела інформації. Разом вони являють собою інформаційну модель події.

Однак вірним є твердження, що вивчення будь-якого питання необхідно починати з попереднього об'єктивного осмислення змісту вихідних понять, в яких знайшли своє відображення досліджувані компоненти: об'єкт, суб'єкт, процеси і явища. У науковій літературі існує безліч тлумачень поняття інформації (в переклад з лат. *informatio* – роз'яснення, виклад, обізнаність). Варто відзначити наступні варіанти визначення інформації:

1. Інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [1, ст. 1].

2. Інформація – це дані, які характеризують об'єкт пізнання і можуть бути виділені пізнаючим суб'єктом в тому чи іншому відображенні пізнаваного об'єкта [2, с. 27].

3. Інформація – це сукупність структурних властивостей об'єкта, моделююча певні властивості оригіналу [3, с. 177].

4. Інформація – це образно-знакова модель об'єктивного світу [4, с. 25].

Аналіз наявних уявлень про поняття «інформація» свідчить про відсутність однозначного її тлумачення, що веде до прагнення вчених формувати поняття «інформація» стосовно специфіки певної галузі знань («правова інформація» [5, с. 8-9], «доказова інформація» [3, с. 173], «судова інформація» [6, с. 91], «криміналістична інформація» [7, с. 38; 8, с. 45; 9, с. 75].

У свою чергу, криміналістична інформація – це дані, що мають відношення до виявлення, розкриття та розслідування злочину. Для отримання криміналістичної інформації слідчий проводить гносеологічну діяльність з виявлення, розкриття, розслідування кримінально-карних діянь, яка спрямована на пізнання події, окремих її обставин, процесуальним та непроцесуальним шляхом виявлення, фіксації, накопичення, аналізу та використання даних, що відображають сторони досліджуваної події.

Джерелами криміналістичної інформації є:

- 1) сліди злочину;
- 2) результати проведених слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій;
- 3) обліки (криміналістичні, кримінально-статистичні, розшукові і інші, інформаційно-пошукові системи);
- 4) результати дослідження матеріалів кримінальних проваджень.

Таку інформацію можна розглядати як сукупність двох кореляційних інформаційних систем:

- 1) система доказової інформації;
- 2) система орієнтуючої інформації.

Також за процесуальним значенням криміналістична інформація поділена на доказову і орієнтуючу. Доказова інформація – це дані, одержані з установлених законом джерел процесуальними засобами. Орієнтуюча інформація – це дані, причинно пов'язані з доказуванним фактом, але отримані: без дотримання норм кримінального процесуального закону; за рамками процесуальних дій; у зв'язку з виконанням процесуальних дій. Її джерелами є об'єкти, які містять потенційну інформацію про подію злочину, окремі її обставини (оперативні канали, відомості отримані працівниками правоохоронних органів у процесі їх взаємодії з суб'єктами злочину, чутки, думки, висунуті різними верстами населенням) [10, с. 229].

Слідчий, володіючи організаційним і тактичним потенціалом, орієнтуючу інформацію використовує при:

1. Вирішенні питань організаційно-управлінського характеру, що виникають у ході розслідування злочину.

2. Побудові та коригуванні плану розслідування злочину.

3. Висуванні, побудові і перевірці версій по конкретно-кримінальному провадженні.

4. Визначенні кола необхідних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

5. Формуванні тактики проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій та ін.

Інформація про злочин, окремі його обставини може бути отримана за наступними напрямками:

1. Вербально (мовне) – показання учасників кримінального провадження.

2. Невербально (немовне) – речі (в широкому розумінні), людина.

В юридичній літературі термін «невербальна» задля визначення інформації, отриманої в процесі вивчення властивостей і ознак людини, поки не використовується. С.А. Шейфер розрізняє вербальну інформацію та інформацію, відображену в фізичних ознаках матеріальних об'єктів [11, с. 15]. Н.С. Польовий виділяє поряд з вербальною наступні види інформації: буквено-знакову, цифрову, графічну, іконічну і іншу [8, с. 45]. Про невербальну інформацію мова йде якраз в зв'язку з вербальною, які мають місце в ході людського спілкування, в тому числі і в процесі розслідування злочинів. «Крім мовної інформації в акті спілкування значна роль належить немовній інформації» [12, с. 38].

Праці таких вчених, як: П. Екман, Д. Фаст, А.Р. Лурія, Б. де Пауло та інші дають незаперечне підтвердження того, що величезний інформаційний потенціал мають багато аспектів зовнішньої реалізації людини, які при цьому якби супроводжують її мову. А саме за допомогою міміки обличчя, жестів, пантоміміки, мізансцени спілкування, пози. Слід зазначити, що подібного роду інформація поширюється поза вербальним сприйняттям, тобто за допомогою немовних засобів спілкування, яка називається невербальною. У свою чергу, укомплектовані невербальною інформацією комплекси знань, які проявляються в статичі і динаміці зовнішності індивіда, отримали назву мови тіла або мови рухів [13, с. 8].

Про можливість і необхідність отримання орієнтовних даних шляхом вивчення невербальної інформації відзначається багатьма вченими в галузі криміналістики. На думку В.О. Образцова і О.О. Протасевича, отримання від потерпілих, свідків, підозрюваних і обвинувачених відомих їм даних з приводу досліджуваних у провадженні обставин здійснюється на основі мовного спілкування з ними і немовних видів комунікації [14, с. 21]. В.Л. Васильєв зазначає, що невербальні засоби здатні виконувати як допоміжну функцію по відношенню до вербальних засобів, так і самостійно передавати змістовну інформацію [15]. Невербальні засоби спілкування як джерело отримання значимої для ходу провадження інформації та її вплив на рекомендації з приводу використання цих засобів при здійсненні правоохоронної діяльності зустрічається також ще в ряді праць [16, с. 290].

Варто відзначити, що в основу терміну «невербальна інформація» покладено дані про зв'язок між зовнішніми і внутрішніми ознаками людини, яка проявляється в тому, що «морфологічні та функціональні ознаки є не що іншим, як форма і зміст людського організму, які відрізня-

ються кількісно і якісно за своїми біохімічним, фізіологічним і психологічними реакціями» [17, с. 3-4].

Джерелами невербальної інформації при розслідуванні злочинів можуть виступати:

1. Анатомічні дані людини в статичі (скелет людини, з'єднання кісток, м'язи тіла, нервова система, органи чуття, серцево-судинна система, інші внутрішні органи тощо). Дана інформація несе в собі інформацію фізіологічного характеру:

- дані про стать;
- дані про зріст;
- дані про вік;
- дані про статуру;
- дані про ходу;
- дані про колір волосся;
- дані про колір шкіри і т. п.

А також інформацію психологічного характеру:

- дані про поведінку;
- дані про характер;
- дані про звички;
- дані про інтереси;
- дані про схильності;
- дані про темперамент і т. п.

Деякі вчені (К. Гутер, Р.А. Рейс) відзначають явне пропорційне співвідношення між фізіологічною будовою організму людини і психічними характеристиками особистості. Але в цьому випадку не варто розраховувати, що й нервово-психічна система розвивається в найсуворішій відповідності зі всіма іншими частинами людського організму [18, с. 37]. Хоча деякі вчені навіть сформували цілу сферу знань, яку назвали фізіогномікою [19; 20].

2. Динамічні дані зовнішності людини (функціональні ознаки):

- дані про рух тіла в цілому;
- дані про рух обличчя;
- дані про колір шкіри і т. п.

На вищевказані дані може впливати емоційний стан особи, при спілкуванні, вказуючи на характер і направлення таких хвилювань. Поведінка особи будується на емоціях, вони активізують і організують сприймання, мислення і направленість людини. Емоції – це одна з форм психічного відображення у вигляді короткочасних хвилювань особи, які є результатом його суб'єктивного відношення до навколишнього середовища [18, с. 37]. Інакше кажучи, це суб'єктивна реакція особи на вплив внутрішніх та зовнішніх подразників. Саме емоції активно впливають на тіло і розум, життєдіяльність, фільтруючи отриману інформацію, впливаючи опосередковано на всі процеси, які отримує людина за допомогою органів почуттів та в подальшому її обробці та передачі.

Складові емоції:

- суб'єктивне емоційне хвилювання (почуття, рухи);
- вираз емоцій (почуття, рухи).

Тобто, психологічні процеси властиві на постійній основі і пов'язані з конкретними нервово-фізіологічними і біохімічними характеристиками організму. Складні і мінливі психолого-фізіологічні комплекси процесів і станів динамічно виражаються у зовнішньому вигляді і поведінці людини у вигляді сукупності певних ознак, що створюється в просторово-тимчасовій структурі. Кожна з них включає конкретні характеристики міміки, пантомімі-

ки, інтонації та інше, і є інформаційною базою, що надає іншій людині дані про психічні процеси і стани індивіда.

Встановлено, що сукупності мимічних, пантомимічних, інтонаційних та інших особливостей, відповідають станам основних емоцій (до них прийнято відносити емоції: інтересу, збудження, задоволення, радості, подиву, переляку, страху, жаху, сорому, приниження, горя, страждання, відрази, огиди, гніву, люті), і є специфічними для кожної емоції і тому виступають в ролі сигналів цих станів. Кожен з таких сигналів володіє складною структурою. До неї входять ознаки різних модальностей, сприймані очима, на слух, шкірно-м'язовим шляхом і ін. Одні з ознак, що утворюють структуру такого сигналу, характеризуються сталістю, інші – варіативністю. При народженні людина вже володіє певним набором невербальних засобів комунікації, вроджені невербальні засоби поступово доповнюються символічною мимікою, жестами, позою і т.п. У результаті людина, освоюючи сигнали станів у процесі взаємодії з людьми, набуває набір невербальних засобів комунікації, прийнятих до використання при спілкуванні в даній сім'ї, культурі, країні. У цьому зв'язку прийнято навіть говорити про невербальну поведінку людини, що розуміється як соціально і біологічно обумовлений спосіб організації засвоєних індивідом невербальних засобів спілкування, перетворених в індивідуальну, конкретно-чуттєву форму дій і вчинків.

Нарешті, не можна не відзначити, що чимала кількість інформації про людину може бути отримана зі спостереження за елементами його зовнішності і побуту або так званими супутніми ознаками. При описі людини по методу словесного портрета до числа супутніх ознак відносять: одяг, взуття, головний убір, прикраси та інші предмети. Подібні ознаки можуть бути використані в криміналістичній практиці не тільки для своєчасного розшуку невідомих осіб, але й для винесення попередніх суджень про загальні, соціальні і психологічні характеристики особистості.

Отже, інформація, отримана слідчим на основі вивчення невербальної сторони спілкування учасників кримінального провадження, в ході виявлення, розкриття і розслідування злочину, тобто в процесі криміналістичної діяльності є складовою частиною інформації криміналістичної.

Отже, варто виділити характерні особливості невербальної інформації, які визначають її специфіку і відмінність від інших видів криміналістичної інформації:

1. Це відомості особистого характеру. У широкому сенсі під невербальною інформацією могли б матися на увазі будь-які дані про подію та обставини злочину, отримані слідчим за допомогою органів чуття, але не пов'язані з використанням вербального (мовного) каналу передачі інформації. У такому разі до неї могли б бути віднесені, наприклад, виявлені при обшуку дані про місцезнаходження схованих предметів або при огляді місця події – дані про сліди, залишені злочинцем, знаряддя злочину, зміни речової обстановки і т. п.

2. Сигнали невербальної інформації виступають свого роду формою вираження внутрішнього змісту особистості, її психологічних, фізіологічних, соціальних та інших якостей. У силу цього невербальна інформація містить у собі дані про психологічні, фізіологічні, соціальні та інші властивості особистості.

3. Джерелами (засобами передачі) невербальної інформації виступають особливості функціонування внутрішніх і зовнішніх органів, елементи і ознаки зовнішності людини, а саме:

– анатомічні елементи і ознаки людини, які проявляються в особливостях будови тіла в цілому і окремих його частин;

– функціональні ознаки, які можуть знаходити відображення в демонструванні їх слідчому під час слідчої (розшукової) дії, негласної слідчої (розшукової) дії, в зміні роботи внутрішніх органів людини (серця, органів дихання, кровообігу та ін.);

– супутні ознаки, що відображають особливості зовнішнього оформлення особистості.

4. Способи та засоби передачі невербальної інформації обумовлені і біологічно, і фізіологічно, і соціально. Деякі з них є вродженими, тобто визначаються біологічною природою людини, інші – виступають продуктом розвитку особистості, її взаємодії з навколишнім світом, засвоєння нею прийнятих у суспільстві правил поведінки та комунікації.

Висновки. Одним із різновидів криміналістичної інформації є невербальна інформація. Під якою слід розуміти систему даних особистого характеру про соціальні, психологічні, фізіологічні і інші властивості учасників кримінального провадження, одержані безпосередньо за допомогою немовних засобів спілкування.

Література:

1. Закон України «Про інформацію» (Відомості ВєЗакон України «Про інформацію» (Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 48.
2. Полевой Н. С. Правовая информатика и кибернетика. – М., 1993. – 528 с.
3. Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание (методологические проблемы). – М., 1969. – 216 с.
4. Бедняков Д. И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. – М.: Юридическая литература, 1991. – 208 с.
5. Шебанов А. Ф. Содержание и цели правовой информации // Правовая информация. – М., 1974. – С. 8-9.
6. Трофимов А. М. Использование некоторых закономерностей отражения в процессе расследования // Труды Высшей школы МООН СССР, 1967, № 15 - с. 91.
7. Хлынцов М. Н. Криминалистика и моделирование при расследовании преступлений. – Саратов, 1982. – 158 с.
8. Полевой Н. С. Криминалистика и кибернетика: учебное пособие. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 208 с.
9. Белкин Р. С. Криминалистика: Учебный словарь-справочник. – М., 1999. – 268 с.
10. Образцов В. А., Насонов С. А., Рзаев Т. Ю. Криминалистическое наблюдение как метод собирания ориентирующей информации по уголовным делам // Труды МГЮА. – Вып. 2, 1997. – С. 227-243.
11. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. – М., 2001. – 208 с.
12. Леонтьев А. А., Шахнорович А. М., Батов В. И. Речь в криминалистике и судебной психологии. – М.: Наука, 1977. – 62 с.
13. Пиз А. Язык телодвижений / Пер. с англ. – СПб.: Издательский дом Гутенберг, 1997. – 248 с.
14. Образцов В. А., Протасевич А. А. Криминалистическая характеристика следственного действия // Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / Под ред. В. А. Образцова. – С. 21-22.
15. Васильев В. Л. Юридическая психология: учебник. – М., 1991. – 358 с.
16. Криминалистика: учебник / под ред. Н. П. Яблокова, В. Я. Колдина. – М., Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 464 с.
17. Скрыпник А. И., Лаговский А. Ю., Бегунова Л. А. Значение поведенческих реакций подозреваемого для экспресс-оценки его

психологических особенностей : Методическое пособие. – М. : ВНИИ МВД РФ, 1995 – 52 с.

18. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции : Конспект лекций. – М., 1971 – 115 с.
19. Паршукова Л. П., Карлышев В. М., Шакурова З. М. «Физиогномика» / Серия «Высшее образование». – Ростов н/Д : Феникс, 2004. – 384 с.
20. Дюрвиль Г., Дюрвиль А., Байи Э. «Физиогномика : чтение по лицу характера, темперамента и болезненных предрасположений» / пер. с француз. Г. Левиной. – Кишинев : ЦАИ, 2007. – 96 с.

Ващук О. П. Невербальная информация как один из видов криминалистической информации

Аннотация. В статье исследуются термины «информация», «криминалистическая информация», «ориентирующая информация», «невербальная информация». Подробно охарактеризованы особенности невербальной

информации, которые определяют ее специфику и отличие от других видов криминалистической информации.

Ключевые слова: информация, криминалистическая информация, ориентирующая информация, невербальная информация.

Vaschuk O. Nonverbal information is one type of forensic information

Summary. The article analyzes the term «information», «forensic information», «orienting information», «non-verbal information». Described in detail the features of non-verbal information that determine its specificity and difference from other types of forensic information.

Key words: information, forensic information, orienting information, nonverbal information.